

DÜŞÜNCELER:

“FİGANÎ VE DİVANÇESİ” ÜZERİNE

AGÂH SIRRI LEVEND

Edebiyat tarihimizin muhtaç olduğu kaynakların başlıcaları, türlü konularda kaleme alınmış monografyalardır. Edebiyatımızın henüz yeterince işlenmemiş çeşitli sorunları üzerinde yapılan araştırmalar, edebiyat tarihine girmeye hak kazanmış yaratıcı kişilerle önemli eserleri ele alan incelemeler, edebiyat ve kültür tarihimizi aydınlatan çok değerli ürünlerdir. Bunlar hazır olmazsa, edebiyat tarihcisi çalışmalarına başlamadan önce, bu konular üzerinde kendisi araştırmalar yapmak zorunda kalacaktır. Gerçi o, daha önceki eserlerde verilen bilgilerle yetinmeyerek, ayrıca yapacağı araştırmalarla bunları denetleyecek, ama hiç olmazsa bu araştırmalara o denli geniş zaman ayırmak zorunda kalmayacaktır. Edebiyat tarihimizin bugüne dek topluca ele alınamamış olmasının başlıca nedenini bu eksiklikte aramalıdır.

Bizde bu tür çalışmalar Tanzimattan sonra görülmeye başlar. Bunlar, batı edebiyatından yapılan çeşitli aktarmalar bir yana bırakılırsa, daha çok eski şairlerimizi, seçilmiş şiirleriyle tanıtma niteliğinde olanlardır. Recaîzâde Ekrem'in *Kudemâdan Birkaç Şair*, Naci'nin *Osmanlı Şairleri*, *Esâmî*, Faik Reşat'ın *Eslâf*, *Terâcim-i Ahval* adları altında yayınladıkları eserler gibi. Bunlar, çeşitli tezkirelerin verdikleri bilgilere kişisel görüşler de eklenerek hazırlanmıştır. Yetersiz de olsa yine birer araştırmadır.

Meşrutiyet devrinde bu çalışmaların alanı genişler. Ziya Gökalp'ın eski Türk Uygarlığı üzerine yaptığı araştırmalar, geçmişe uzanan karanlık yolları aydınlatmış, bu ışık altında, Fuat Köprülü edebiyat tarihimizin çeşitli sorunlarını ele alarak araştırmalarını genişletmiştir. Tarihimiz ve eski kültürümüz üzerinde çalışmak, bilim adamlarının başlıca ereği olmuş, bu amaçla türlü dernekler kurulmuştur: Tarih-i Osmanî Encümeni, Türk Derneği, Asâr-ı İslâmiyye ve Milliyye Tetkik Encümeni, Türk Ocağı bunlardandır. Bu derneklerle kurumların organı olarak da birçok dergiler yayım alanına girmiştir:

Tarih-i Osmanî Encümeni, Türk Derneği, Bilgi, Millî Tetebbu'lar, Türk Yurdu, Edebiyat Fakültesi dergileri, bu dönemde yapılan başlıca inceleme ve araştırmaları toplar.

Sonraları, bu incelemeler daha da genişler. Hele Cumhuriyetten sonra, gerek nitelik, gerek nicelik bakımından bereket kazanır. Ansiklopediler, antolojiler, monografyalar, biyografyalar ve bibliyografyalar birbirini izler. Önceleri, eskilerden Fuzulî, Bakî, Nef'î, Nabî, Nedim; Tanzimatçılardan Namık Kemal, Ziya Paşa; Servet-i Fünuncularından da Fikret, Cenap, Halit Ziya'yı pek aşmayan biyografyalar, sonraları işlenmemiş olan kişilere ve konulara doğru uzanır. Bunların hepsi değilse bile, birçoğu edebiyat tarihçisi için önemli kaynaklardır.

Abdülkadir Karahan'ın son yıllarda yayınladığı *Figanî ve Divançesi* başlıklı incelemesi bunlardan biridir; edebiyat tarihimizin karanlıkta kalmış yönlerinden birini aydınlatır. Yazar, bu incelemesini daha önce Edebiyat Fakültesi *Türk Dili ve Edebiyatı* dergisinde¹ sonra ayrıca kitap halinde yayınlamış², daha sonra da bu incelemeyi yeniden gözden geçirerek, gerekli gördüğü katgılarda bulunduktan sonra, Figanî'nin şiirleriyle birlikte bastırmıştır³.

Abdülkadir Karahan, XVI. yüzyıl şairlerinden Trabzonlu Figanî Ramazan'ın 5 divançesini ve mecmualardaki dağılmış şiirlerini karşılaştırarak, bunların eleştirmeli basımını hazırlamış ve metinleri transkripsiyonla göstermiştir. Eldeki metin 8 kaside ve 107 gazel ile 2 tahmistir.

Karahan, bu metinlerin başına, önsöz ve Fransızca bir özet ile giriş bölümü eklemiştir. Önsözde, Figanî ile yaşadığı çağa değinmiş, 4 sayfa tutan Fransızca özetle; önsöz ile giriş bölümünde yer alan bilgilerden önemli gördüklerini aktarmıştır. Giriş bölümünde ise; "Figanî'nin şiirleri üzerine", "Figanî divançesi nüshalarının tanıtılması" "Kaynaklar ve bibliyografik özet", "Figanî'nin hayatı" "Figanî'nin sanatı ve şöhreti" başlıklı yazılar bulunmaktadır.

Bundan sonra, transkripsiyon sistemiyle ilgili bir açıklama yapılarak metinlere geçilmiştir. Metinlerden sonra "Sözcük dizini" ile "Tıpkıbasımlar"

¹ "XVI. Asır Divan Şairlerinden Figanî ve Şiirleri", *TDED* 1949, c. III, sayı 3-4,

² *XVI. Asır Divan Şairlerinden Figanî ve Şiirleri*, İst. 1949, 23 s., İbrahim Horoz Basımevi.

³ *Kanunî sultan Süleyman Çağı Şairlerinden Figanî ve Divançesi*, İst. 1966, inceleme bölümü XXX s., Figanî Divançesi ve sözlük dizini, 214 s., tıpkıbasımlar ve minyatürler 29 s., İst. Üniver. Edebiyat Fakültesi yayını.

yer almakta ve Figanî ile ilgili birkaç eserden örnekler verilmektedir. Bunlara birkaç minyatür de eklenmiştir. Kitabın başında da renkli iki minyatür vardır.

Karahan, Trabzonlu Figanî Ramazan hakkında kaynakların verdiği bilgiyi eserine almış, şairin elde bulunan manzumelerini de inceleyerek düşüncelerini bir sonuca bağlamıştır. Elde başka eseri bulunmayan Figanî için yapılacak inceleme de bundan başka türlü olamaz.

Ancak, Karahan yalnız Figanî Ramazan üzerinde durmuş, öteki Figanî'leri hesaba katmadığı için, incelemesinde birtakım boşluklara yer bırakmıştır.

“Kaynaklar ve bibliyografik özet” başlıklı yazıdaki şu cümle bunu açıkça gösterir: “Figanî'nin divançesi dışında Türkçe manzum olarak *İskendername*'si ve mesnevî tarzında da *Heft-peyker*'i olduğuna, Bağdatlı İsmail Paşa temas etmişse de, onun -başkaca hiçbir kaynak ve incelemede karşılaşmadığımız- bu kaydına inanmak güçtür”.

Görülüyor ki Karahan, bu konuda yalnız İsmail Paşa'nın *Esmâü'l-Mülîfîn*'deki kayda dayanmış, başka kaynakların verdikleri açık bilgiye dikkat etmiştir.

Eski kaynakların önemle üzerinde durduğu iki Figanî vardır. Biri II. Bayezit'in oğlu şehzade Abdullah'ın divan kâtibi olan Karamanlı Figanî-i Kadim, öteki de Kanunî devrinde mukataat kâtibi olan Tranzonlu Ramazan'dır. *İskender-name*, kaynaklarda işte bu birinci Figanî adına kayıtlıdır. Karahan'ın başvurduğu kaynaklardan Latifî, Hasan Çl., Beyanî, *Sicil* ve *Kamusü'l-A'lâm*, her iki Figanî'yi de aldıklarına ve bu Figanî'ler yanyana bulduklarına göre, Karahan'ın bunları görmemesi şaşılacak şeydir. Karamanlı Figanî'den ayrıca *Evliya Çl.* (c. 1. s. 342) de bahsetmektedir. Karahan *Evliya Çl.*'ye bakmamış olabilir. Ancak, kendisinin de kaynak olarak gösterdiği eserlere, hiç değilse, her zaman el altında bulunan *Kamusü'l-A'lâm* ile *Sicil*'e dikkatle baksaydı, iki Figanî olduğunu görecekti, *İskendername*'nin Trabzonlu Figanî'ye değil, Karamanlı Figanî'ye ait olduğunu anlayacaktı.

Bundan başka, ben de 19 yıl önce bu bahse değinmiş, *İskender-name*'nin II. Bayezit devri şairlerinden Karamanlı Figanî adına kayıtlı olduğunu yazmıştım⁴.

⁴ - Bkz., Ağâh Sırrı Levent, “Ahmet Rıdvan'ın *İskender-namesi*”, *Türk Dili* dergisi, 1951,c.1, sayı 3.

Kaldı ki, Figanî 2 değil, 4'dür. Kaynakların aldığı Karamanlı ve Trabzonlu iki Figanî'den başka iki Figanî daha vardır ki, biri yalnız *Tezkire-i Şuara-yı Âmid* (basılmamış bölümü, s. 82) de geçen Diyarbakırlı Pabuççular şeyhi ve Cami-i Kebir müezzini H. 1255=M. 1839'da ölen Figanî, öteki de yalnız *Evliya Çelebi Seyahat-namesi*' (c. 1, s. 342) nde adı geçen Figanî'dir. Evliya Çl. Figanî'lerden üçünü almış, bunlardan ikisinin asıldığını, üçüncüsünün de "mülhid" diye derisinin yüzüldüğünü yazmış, bu sonucu "g" harfinin uğursuzluğuna bağlamıştır.

Karahan, önce Figanî'leri tesbit edecek, işine yaramayan son ikisini bir yana bıraktıktan sonra ötekileri dikkatle inceleyecek, kaynaklardan birkaçının iki Figanî'yi birbirine karıştırdığını görünce, yalnız birinin verdiği bilgiyle yetinmeyerek, ötekileri de gözönünde bulunduracaktı. Nitekim İsmail Paşa'nın verdiği bilgiyi aktarmış, Hammer'in de her iki Figanî'yi karıştırmış olduğuna işaret etmiştir. Ama öteki kaynakların *İskender-name* sahibi hakkında verdikleri bilgiye dikkat etmediği için, bu yönü eksik bırakmıştır. Edebiyat tarihi çalışmalarında her şeyden önce, kişiler ve eserler ayrı ayrı fişlenerek gereken hazırlıkların yapılmış olması gerekir.

Karahan'ın, Trabzonlu Figanî'nin şairliği üzerindeki yargısı olumludur. Gerçi, ikinci derecedeki şairlerin başında geldiğini söylediği Figanî, yine ikinci derecede saydığı Yahya ile kıyaslanamazsa da, şairin genç yaşta, henüz eser vermeğe başladığı çağda ölmüş olduğu düşünülürse, ilerisi için umut verici yeteneğini kabul etmek yerinde olur. Nitekim çağdaşı olan tezkirecilerin kanısı da budur.

Ancak Karahan'm, şairin eldeki manzumelerinden alacağı beyitlerle bunu belirtmesi, çağsaşlarından ayrıldığı noktaları, mazmunlarındaki özgünlüğü örneklerle göstermesi çok iyi olurdu. Figanî'de, yazarın işaret ettiği gibi,

Merdüm-i dîde kenâr itmege ol serv-şadı
Yitmiş iki dereden şu getirüp âl eyler

(s. 42)

ve:

Figânî yaşuñı dök rûz-ı hecr-i zülfinde
Ağ ağça kara gün için durur meşeldür bu

(s. 103)

gibi deyimler ve atasözleriyle ilgili beyitler; "eslemez" (s. 94), "sağ esen" (s. 97) gibi eski güzel kelimeler:

Şemîm-i kâkülûñ añmıř nesîm gül-şende
Dimiř ki sünbüle sende emânet olsun bû

(s. 103)

gibi, başka şairleri kıskandıracak güzel beyitler de vardır.

Figânî’de, yine yazarın söylediği gibi, kafiye sakathıkları, vezin bozuklukları, yanlışlar da eksik değildir. Örneđin:

İdersem da’vî-i erlik yeridür
Figânî Zâl-i gerdün key zebûnum

(s. 85)

beytindeki “da’vî-i erlik” tamlaması, kelimelerin biri Türkçe biri Arapça olduğu için yanlıştır. Karahan’ın bunları örnekleriyle göstermesi iyi olurdu.

Eserde göze çarpan başka noktalar:

a) Trabzonlu Figânî’nin doğum tarihi hiçbir kaynakta gösterilmiş değildir. Buna Karahan da işaret etmektedir. Böyle olduğu halde, Figânî’nin ölüm tarihi “1505?” olarak gösterilmiştir. Şüpheli olduğu soru işaretiyle belirtilmiş olsa da, hiçbir esasa dayanmayan bir tarihin rasgele konulması gereksiz bir çaba sayılır.

b) Önsözün başında Kanunî devri şairleri sıralanırken hiç de gerekli olmadığı halde bir ayırım yapılmış, Fuzulî, Hayalî, Bakî, “birinci plânda tüm şöhret yapmış”; Revanî, Lâmiî, Kemal Paşa-zade, Hayretî, Gazalî, İshak Çl, Usulî, Zâtî, Kara Fazlî, Enverî, Taşlıcalı Yahya, Nev’î, ikinci derecede birer şair olarak gösterilmiştir. Ötekileri bir yana bıraksak bile, Kemal Paşa-zade ile Yahya nasıl ikinci derecede sayılabilir? Kemalpaşa-zade’nin, belki yalnız şiir yönünden ikinci derecede sayıldığı düşünülebilir. Ancak “tüm şöhret yapmış” kaydı bunu da önlemektedir. Yahya’nın ikinci derecede şair sayılması ise-hamsesi meydanda iken-kabul edilemez. Burada dikkati çeken bir nokta, Fransızca özetle bu cümlelere yer verilirken, Kemal Paşa-zade adını çıkarılmış olmasıdır. Demek ki, Karahan da ilk yargısından vazgeçmiştir.

c) Yazarın yukarıya aldığımız cümlesindeki: “Türkçe manzum olarak *İskender-name*’si ve mesnevî tarzında da *Heft-Peyker*’i olduğuna” ibaresi göze batıyor. Gerçi *Esmâü’l-Müellifîn*’deki Arapça metinde de böyledir. Ancak orada “min te’lifihî” denildikten sonra *İskender-name*, *Divan* ve *Heft-Peyker* ayrı ayrı gösterilmiştir, ama Türkçesi bir cümlede toplanınca, birinci

eser için “manzum” denildikten sonra, ikinci eseri belirtirken “mesnevî tarzında da” denilmesi cümleyi sakathyor.

ç) Metinlerde Fars dili kurallarına göre yapılmış tamlamalarda birinci kelimenin sonundaki “i” ve “ı” hep “i” ile gösterilmiştir: “ışk-i, âşık-i, sarsar-i, tig-i, bâg-i, hısar-i” gibi. Bunların “ışk-ı, âşık-ı, sarsar-ı, tig-ı, hısar-ı” olması gerekir. Bu bir yanlış değilse bile, söylenişe aykırıdır. Yabancıların böyle yapması bize örnek olmamalıdır. Türk alfabesinde “i” den başka bir de “ı” harfi vardır.

d) Metinlerdeki “asuman (s. 7, 9, 44, 57, 105, 119, 136); âsitân (s. 7, 57, 111); âsitane (s. 21; ruzigâr (s. 21, 47, 60, 80, 104); dâsitân (s. 27); âfitab (s. 33, 45, 57, 83, 108); hâkisar (s. 74) kelimeleri âsman, âstan, âstane, ruz-gâr, dâstan, âftab, hâksar olacaktır.

e) Metinlerde geçen tekâvür (s. 5, 11); kasm (s. 8); ögdül (s. 9, 22); hancer (s. 24); peygâr (s. 25); nâreven (s. 35); şırar (s. 44); nâzüg (s. 69, 117); kandil (s. 93, 116); hava (s. 109, 133); inende (s. 117); cefagâr (s. 134) kelimeleri, tekâver, kısm, öñdül, hancer, peykâr, nârven, şerar, nâzük, kindil, heva, iğende, cefakâr olacaktır.

f) Yahud (s. 15) vezin zorunluğuyla yehud olarak saptanmalıdır; küşt-gir (s. 41), küştî-gir (pehlevan anlamına) olacaktır; İblis rakib (s. 42), iblis-i rakib olarak saptansa daha iyi olur; İsaibn-i Meryem (s. 88), İsa'bnü Meryem olacaktır; hoş hıram (s. 60) hoş-hıram olacaktır.

g) Metinde görülen vezin bozukluklarının birkaçını, Karahan sayfa altlarındaki notlarda açıklamıştır. Ancak şunlar gösterilmemiştir: 13. sayfanın başındaki beyitin ikinci mısramında vezin yoktur. 47. sayfadaki gazelin son beytinin ilk mısramındaki “cya”, “ey” olmalıdır. 101. sayfadaki gazelin 8. mısramındaki “belini”, “belin” olmalıdır. 104 sayfadaki gazelin 4. mısraı vezinsizdir. Eğer bunlar metninde de böyle ise, bunların ötekiler gibi notlarla belirtilmesi gerekirdi.

h) Birkaç kelime iki türlü gösterilmiştir. Sevsen (s. 85), susen (s. 121); sihi (s. 89), sehi (s. 131); firkat (s. 77), fûrkat (s. 80); kinar (s. 81), kenar (s. 131) kelimelerinde birinciler yanlıştır. Herhalde bunlar dizgi yanlış olsa gerektir.

i) Abdal (s. 89, 105, 139) kelimesinin ilk harfi üzerindeki “-” işareti fazladır.

j) Birkaç kelimenin ilk harfi hiç gerekli olmadığı halde büyük harfle yazılmıştır: Arş (s. 15, 93), Elest (s. 136); Kehkeşan (s. 13) gibi.

k) Transkripsiyonda daha başka kararsızlıklar varsa, da, bunlar herhalde dizgi yanlışlarıdır.

L) Bir yerde “araştırmalarımız sonucunda” ibaresi geçiyor (s. III). Burada “sonucunda” yerine “sonunda” olsa daha iyi olur. Bir yerde de “Fuzulî divanlarının basılmalarında da yer almıştır”, cümlesi var. “Fuzulî divanının basılmış nüshalarında” olması gerekir.

m) 7. sayfada:

Nây-i rüymüñ şadâsı güşına kılmaz eşer

mısraındaki “nây-i rüymüñ” tamlaması böyle yazılırsa “yüzünün nâyî” demek olur ki anlamı yoktur. Oysa “ruyin” burada “tunç” anlamındadır. Bundan ötürü bu tamlama “nây-i rüymüñ” olarak saptanmalıdır.

n) 72. sayfada:

Eriden jeng-i küdüretten bu ‘ışk-ı pâke bak

mısraındaki “eriden”, “arıdan” (arınmak mastarından) olacaktır.

Yazar, öz Türkçeye önem vermiş ve bunu başarıyla kullanmıştır. Bu davranış, bilim dilinin gelişmesi bakımından çok yararlı olmuştur.

Edebiyat âlemi, şimdiye değin Figanî’yi ancak “Suriyye Kasidesi” ile tanıyordu. Karahan, Figanî’nin *divançe*’siyle mecmualardaki dağınık şiirlerini toplamak ve şair hakkında tezkirelerin verdiği bilgi ile yetinmeyerek Figanî’nin şiirleri üzerinde incelemelerde bulunmuş olmakla edebiyat tarihimize yararlı bir katkıda bulunmuştur. Karahan’ın, tanınmış ve çok tekrarlanmış şairler üzerinde yeniden durmayarak, henüz yeteri kadar tanıtılmamış bir şairi ele alması da, bu konudaki boşluklardan birini dolduran ayrı bir hizmettir.